

POZNÁMKY K PRÁCI S ŽÁKEM V MULTIETNICKÉ TŘÍDĚ

Eva HÁJKOVÁ

Abstrakt:

Vzrůstající počet cizinců u nás ovlivňuje i počet žáků s jiným mateřským jazykem v běžných třídách ZŠ. Didaktika českého jazyka jakožto jazyka vyučovacího musí nutně řešit otázku výuky češtiny jako jazyka cizího/druhého.

Klíčová slova:

Didaktika českého jazyka, čeština jako jazyk cizí/druhý

Vlastní text

V souvislosti s hlubokými společenskými změnami po roce 1989 se během uplynulých let u nás podstatně zvýšil počet cizinců, kteří z různých důvodů přesídlili do naší republiky (dočasně nebo i natrvalo), přesídlili s celými rodinami, tedy i s dětmi, které začaly navštěvovat běžné základní školy. Jsme tedy v situaci, kdy mnohé třídy základních škol nabývají multietnický charakter. V takových třídách jde o edukační komunikaci, v níž komunikační kód, tedy jazyk, neovládají všichni její účastníci stejně, což se sice běžně děje i v monolingvní skupině, zde však půjde o větší rozdíly, neboť vyučovacím jazykem bude jazyk majoritní populace, jazyk, jež žák-cizinec často neovládá, nebo ovládá pouze částečně. Jeden z prvních problémů, na nějž se proto právem soustředíme, je to, jak žák-cizinec zvládá vyučovací jazyk.

Ze statistických údajů vyplývá¹, že na českých základních školách je přes 13 a půl tisíce žáků-cizinců, čili dětí s jiným mateřským jazykem než češtinou. Zajímavé při tom může být, že za posledních 10 let se tento počet zdvojnásobil, což může naznačovat jistý trend vývoje, a to že počty žáků-cizinců na základních školách dále porostou. Z hlediska uplatnění legislativy vyplývající z našeho členství v Evropské unii je významné, že žáků ze zemí EU je méně než 1/3. Z hlediska jazykové diverzifikace je naopak významné, že více než 1/3 žáků je z mimoevropských zemí, což má nutně dopad didaktický, neboť to významně komplikuje jazykovou situaci ve třídě.

Mezi žáky-cizinci převládají Slované (50 % celkového počtu cizinců), výraznou skupinu však představují Vietnamci (25 %) a velice pestrá směsice etnik (22 %) – Český statistický úřad uvádí celkem 105 etnik, což pro výrazné jazykové rozrušení opět není bez významu.

Pro konkrétní situaci na českých základních školách je důležité zjištění, že žáci-cizinci se soustřeďují především ve velkých městských aglomeracích, a to hlavně v Praze, kde je téměř 34 % všech cizinců v ČR, dále v Brně, Plzni, Ostravě, Mladé Boleslavi, podle regionů je to pak především v Praze, Středočeském a Ústeckém kraji.

---

¹ Statistické údaje zde a dále uváděny podle zdrojů: Český statistický úřad, http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/kapitola/ciz_vzdelani; Ústav pro informace ve vzdělávání, <http://toiler.univ.cz/rocenka/rocenka.asp>

Pražské školy vykazují běžně 10-25 žáků-cizinců, jsou však školy s počtem cizinců výrazně vyšším – např. ZŠ Mezi Školami v Praze 5 vykázala v r. 2009/2010 110 cizinců z celkového počtu 458 žáků.² Počet žáků na 1. stupni ZŠ bývá zpravidla vždy vyšší než počet žáků na 2. stupni ZŠ.

Cílem práce v jazykové výchově je vytvoření komunikační kompetence žáka-cizince v cílovém jazyce, tj. v češtině. Chceme vyzbrojit žáka-cizince tak, aby mu jazyk majoritní populace nebránil ve společenském uplatnění, konkrétně tedy, aby se čeština stala jeho jazykem druhým s funkcí komunikační, ale současně aby plnila i funkci instrumentální, neboť jde o jazyk, v němž se žák-cizinec dále vzdělává.

Vyučování češtiny pro cizince má v naší poválečné historii určitou tradici – vzpomeňme jen na střediska jazykové a odborné přípravy zahraničních studentů, Univerzitu 17. listopadu, Letní školu slovanských studií. Již v 50. letech minulého století k nám přijížděli zahraniční studenti. Cílem výuky češtiny pro ně však nebylo poznání jazyka v jeho širí a výrazovém bohatství, ale schopnost porozumět češtině v míře, která byla nezbytná pro studium na české vysoké škole. To předpokládalo především zvládnutí odborné terminologie a slovní zásoby zvoleného studijního oboru a proniknutí do jazykového systému češtiny přes vyjadřovací specifika odborného jazyka příslušné odborné oblasti. Nicméně v té době začala vznikat naše lingvodidaktická koncepce spjatá se jmény našich významných lingvistů a lingvodidaktiků. Jména jako Bytel, Poldauf, Šprunk, Confortiová, Trnková, Holub, Šára jsou dodnes zárukou odbornosti jejího zpracování. Tvůrčím způsobem na jejich práci dnes navazují Marie Čechová, Marie Hádková, Jaromíra Šindelářová aj. Blízkost češtiny a slovenštiny umožňuje využít i práce profesorů Mistríka, Sabola, Dolníka či autorek Pekarovičové, Žigové a řady dalších.

Významnou oporou je zpracování tzv. Společného evropského referenčního rámce pro jazyky, v jehož intencích byly i pro češtinu již popsány referenční úrovně zvládnutí jazyka. Konkretizací nároků na zvládnutí jazyka limitovanou významně věkem učícího se subjektu je Evropské jazykové portfolio. Práci na 1. stupni ZŠ odpovídá Evropské jazykové portfolio pro žáky do 11 let, které svými deskriptory vymezuje úroveň v základních oblastech čtení, poslech, psaní, samostatný ústní projev a interakce – rozhovory v podprahových úrovních A1 a A2, jež předpokládají požadovanou úroveň zvládnutí druhého (komunikačního) jazyka žákem-cizincem, absolventem 1. stupně ZŠ.

Vlastní vzdělávání žáků-cizinců v české ZŠ se navíc řídí Úmluvou o právech dítěte, dále § 20 zákona 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), a Novelou školského zákona, provedenou zákonem 343/2007 s účinností od 1. 1. 2008.

Úspěch práce s žákem-cizincem významně ovlivní způsob, jakým je začleněn do české třídy. Především má být zohledněn věk dítěte – má být začleněn do třídy věkem odpovídající. V případě předpokládaných komunikačních problémů – pokud žák-cizinec přichází s nulovou nebo velmi malou znalostí češtiny, je doporučeno umístit cizince o 1 ročník níže, než odpovídá jeho věku. V některých případech však nelze toto pravidlo uplatnit – rodiče žáka-cizince mnohdy nesouhlasí s umístěním dítěte do nižší třídy, neboť by to v jejich komunitě byl negativní signál, výraz ponížení, implicitní sdělení, že se rodiče, zvl. matka, o dítě špatně starají.

---

² Výroční zpráva školy za rok 2009/2010.

Nejvýznamnějším faktorem pro začlenění žáka-cizince do české třídy je žákův mateřský jazyk. Při respektování lingvistického rozlišení jazyků podle typové, genetické a areálové blízkosti, či naopak jejich vzdálenosti se osvědčuje rozdělení žáků-cizinců na skupinu Slovanů a skupinu ostatních cizinců vzhledem k rozdílnému chápání podstaty češtiny jakožto vysoce flektivního jazyka. Slované s využitím pozitivního i úskalím negativního transferu zvládají fakt flexe češtiny v podstatě dobře, zatímco neslovanští cizinci musejí výrazně déle češtinu pozorovat, aby proměnlivost tvarů českých slov vůbec zaregistrovali. Takové dělení je možné především ve speciálních hodinách češtiny nebo v kurzech organizovaných mimo vyučování. Do běžné třídy přiřazujeme raději jazykově heterogenní skupinu cizinců, neboť u jazykově homogenních skupin hrozí nebezpečí, že se skupina uzavře sama do sebe a integrace s majoritní třídou nenastane. Doporučovaný limit pro 1 třídu je 5 cizinců, aby učitel zvládl kvalitně pracovat v hodině s majoritní i minoritní skupinou.³

Počátky komunikace cizince se dějí zpravidla v rovině neverbální, dítě napodobuje činnosti ostatních žáků a postupně vstřebává učitelovy pokyny k ní. Využíváme metody práce s žákem mentorem. Cizinec postupně začne využívat i mimiky a gestikulace obvyklé v nové sociokulturní situaci.

Významná je fáze zvládnání grafické stránky češtiny. U dítěte zvládnání psaní výrazněji podporuje rozvoj porozumění obecně (patrně ještě více než u dospělého), uvědomění si vztahu zvukové a grafické podoby jazyka pomáhá pronikat do struktury jazyka a urychluje uchopení sémantiky lexémů.

Zdůrazníme dále především postupné osvojování tvarů slov, neboť zvládnání flexe má vzhledem k typologickému charakteru češtiny zásadní význam. Zde si nejzřetelněji uvědomíme, že cizinec při osvojování češtiny v podstatě opakuje ve zkrácené a zrychlené verzi ontogenezi řeči rodilého mluvčího. Děje se tak už v rovině foneticko-fonologické při problémech zvládnání morfonologických alternací vokálních (zánikových i při střídání kvantity) i konsonantických (noha – noze), ale především v rovině morfologické při nerespektování paradigmatických vztahů. U Slovanů je to často důsledek negativního transferu, u jiných cizinců to může být naopak chápáno jako pozitivní signál pronikání do flektivního jazyka. Chybné koncovky ovšem nebrání porozumění, jen pokud je komunikace zřetelně situačně zakotvena.

V souvislosti s osvojováním flexe češtiny je třeba upozornit na nebezpečí přecenění významu některých forem práce, zvl. využití signální gramatiky, jež funguje jen v případě, že žák spolehlivě porozumí komunikační situaci i jazykovým prostředkům v ní užitým. Dále je třeba zamezit interferenci prvků didaktiky mateřského jazyka do procesu osvojování češtiny jako jazyka cizího, a to především u tzv. kombinovaných cvičení spojujících několik různých úkolů, v nichž komplikovanost zadání nerespektuje úroveň osvojení češtiny cizincem. Základní problém v obou uvedených situacích je nedodržení jednotného a simplifikovaného metajazyka v zadání úkolů cizinci.

Literatura:

ČECHOVÁ, M., ZIMOVÁ, L. Začleňování žáků jinojazyčného původu do výuky češtiny. In: *Český jazyk a literatura* 40, 1999-2000, s. 214 – 219.

---

³ Čechová – Zimová, 1999-2000.

HÁDKOVÁ, M. *Čeština z druhé strany*. Ústí nad Labem : UJP, 2008.

HÁJKOVÁ, E. Příprava učitelů na práci s žákem s cizím mateřským jazykem v běžné ZŠ. In: *Pedagogická orientace* 2/2005, ISSN 1211-4669.

ŠINDELÁŘOVÁ, M. *Čeština jako cizí jazyk v evropském kontextu*. Ústí nad Labem : UJP, 2008.

Kontaktní adresa:

PhDr. Eva Hájková, CSc., katedra českého jazyka Pedagogické fakulty UK v Praze, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1 Nové Město

eva.hajkova@pedf.cuni.cz